

analysis of the German experience allows us to talk about a number of useful results for reforming the system of providing comprehensive rehabilitation services in Ukraine. This includes, first of all, the planning and provision of rehabilitation services, which occurs directly from the moment a child or person with a disability seeks medical help. Individuals are provided with full information using, if necessary, an accessible form of its reporting on the steps of rehabilitation. In Germany also is proposed a special model of supporting a family in which a child or person with a disability is raised and this will allow creating a positive image of social security agencies, institutions that provide comprehensive services and establish their interaction with the general public.

Key words: children and youth with disabilities, rehabilitation services, comprehensiveness, systematicity, social support, barriers.

УДК 373.2+373.3(430)

Олена Гаврило

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCIDID 0000-0001-8260-1448

DOI 10.24139/2312-5993/2023.01/174-186

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ

Стаття присвячена вибору рекомендацій щодо ефективного залучення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку до суспільства, формування у них цінностей сучасного європейця, на прикладі роботи закладів освіти Німеччини. Метою статті є пошук змісту, цікавих форм і методів з точки зору застосування їх в українській дошкільній і початковій освіті. В останні роки в Україні є значний інтерес до освітньої системи Німеччини. Завдяки аналізу програм німецьких шкіл і дитячих садків та відгуків українських педагогів виділено сім умов формування у дітей соціальних цінностей за умови дотримання відповідності природному ходу психічного і фізичного розвитку.

Ключові слова: система освіти Німеччини, діти дошкільного віку, діти молодшого шкільного віку, соціальні цінності.

Постановка проблеми. Вхідження України до європейської сім'ї ставить перед суспільством завдання нового ставлення до середовища – як найближчого, так і далекого; як предметного, так і нематеріального (духовного), збереження природного середовища. Засвоїти ціннісні орієнтири найкраще у дитинстві, коли закладається основа особистості. Освітня система України досить помітно змінилась у бік формування нового погляду на виховання дітей, коли були впроваджені Базовий компонент дошкільної освіти, Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку, і в останні роки – Нова українська школа. Також зараз зростає інтерес до систем освіти європейських країн. Україна може перейняти їхні найкращі ідеї для досягнення мети виховання без насильства над особистістю дитини, що тільки

формується і є вразливою до соціальних впливів, при цьому не порушити природний хід її розвитку.

Німеччина є цікавою з точки зору різноманітності систем освіти, прийнятих у кожній федеральній землі. Також кожна школа має автономію щодо вибору програми і підручників, багатство форм організації освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українське суспільство все більше уваги звертає на Німеччину як країну Євросоюзу з високим рівнем життя, і зокрема – її систему освіти. Розуміємо, що економічні успіхи цієї країни забезпечується особливістю побудови суспільства і виховання юних громадян в гармонійному поєднанні традицій з сучасною відкритістю до світу. Серед багатьох дослідників німецької системи освіти, враховуючи обсяг статті, можемо назвати тільки деяких. Заслуговує на увагу дослідження викладачів Ніжинського державного педагогічного університету, де аналізуються різні системи освіти, у тому числі Німеччини (Василіук, Пахоцінський, Яковець, 2002).

Напрямок вивчення початкової освіти в цілому простежується у працях Л. Цибулько. Аналізуються як загальна організація діяльності початкових шкіл, обрані навчальні дисципліни, так і компетенції учнів, що формуються, та оцінювання успішності цього процесу (Цибулько, Пилипенко, Стародубцева, 2020).

Сучасні методичні особливості екологізації шкільної освіти в Німеччині вивчає В. Ломакович. Автор акцентує увагу на можливості вчителя відійти від жорсткого плану заняття для більш активного занурення учнів у проблеми, що постають перед сучасним суспільством, використання проблемних ситуацій і рольових ігор, театралізованої діяльності та технічних засобів, залучення учнів до практичної діяльності (Ломакович, 2010).

Історію та сучасну систему підготовки вчителів для різних типів шкіл вивчає Н. Рокіцька. Зазначається багаторівневність і різноманітність педагогічної освіти. На особливу увагу заслуговує річне-півторарічне стажування між теоретичною підготовкою і власне професійною діяльністю здобувачів вищої освіти, що підвищує професійні якості педагога (Рокіцька, 2018). Ці публікації підтверджують результати наших досліджень, які проводилися у сфері педагогічної освіти вчителів початкових класів Німеччини (Гаврило, Гаврило, 2014).

Високий рівень початкової освіти німецьких шкіл значною мірою залежить від розвивального середовища. Увагу вирішенню цього

питання в різних європейських країнах приділяє В. Ромашенко. Автор вважає матеріально-технічне, методичне та програмне забезпечення провідною умовою формування освітнього середовища. Відповідно, побудова такого середовища орієнтується на вік учнів, щоб відповідати їх інтересам, стимулювати розумовий, творчий та фізичний розвиток, обов'язково сприяти більш комфортному самопочуттю дитини, але й легкому входженню особистості до суспільства. Такий підхід до середовища школи виправдовує себе, враховуючи запити європейських громад до життя в умовах мультикультурності (Ромашенко, 2019).

В. Громовий вивчає практичні проблеми організації і предметного середовища, і методичні аспекти забезпечення природовідповідного підходу в дитячих садках та початкових школах Німеччини. Автор наводить цікаві спостереження за конкретними фактами перебування дітей у закладах освіти, і в цілому складається картина про бачення дитинства як періоду природного розвитку маленької людини, без надмірної організованості її часу, обмежень у русі, з мимовільним навчанням (Громовий, 2018).

Метою статті є пошук змісту, цікавих форм і методів включення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку в суспільство в роботі закладів освіти Німеччини для ефективного використання в українській дошкільній та початковій освіті.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань дослідження ми аналізували програми початкових шкіл, дитячих садів та позашкільних центрів Німеччини та звіти українських педагогів, що мають досвід співпраці з ними.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу варто зазначити, що початкова освіта ФРН ще з 90-х років набула практичного спрямування, маючи на меті сформувати в учнів життєву компетентність. У кожній федеральній землі розроблені свої закони про освіту, тому можуть відрізнятися і періоди навчання, і перелік предметів, і форми освітнього процесу. Однак в країні є спільні принципи, що лежать в основі роботи з дітьми, які варто перейняти українським закладам освіти. Найважливіше, що це не тільки декларовані у статутах гасла, а обов'язкові правила для побудови відносин між усіма учасниками: учнями або вихованцями, вчителями та іншими педагогами, батьками й тими, хто підтримує заклад.

Об'єднує різні навчальні заклади для наймолодших визначення тих цінностей (компетентностей), які є головними у роботі закладу та

відповідно, формуються у вихованців. Ці засади вивішуються на території школи (можуть бути написані не лише на стенді, але й на вікнах або стінах, щоб усі бачили), висвітлюються у шкільних програмах та в медіаресурсах. Доцільно визначили мету не тільки своєї школи, але й освіти в цілому, в початковій школі міста Бьоннінгштедт: «Ми хочемо навчити наших учнів вчитися та мислити самостійно, тому що лише передача інформації чи робота, орієнтована на іспит – це недостатня підготовка до майбутнього». Забезпечення досягнення цієї мети здійснюється в школі через принципи:

- диференційованого підходу до кожного учня;
- надання свободи вчителям, учням та їх батькам у багатьох аспектах життя школи;
- поєднання продуктивності з відкритістю (як бачиться, постійна продуктивність діяльності забезпечується відкритою і дружньою атмосферою в учнівському і вчительському колективах) (Grundschule Bönningstedt, 2022).

Випускники цієї школи вбачаються її керівництвом творчими, критичними, незалежними, допитливими та соціально свідомими громадянами. Подібні гасла можна зустріти в багатьох початкових школах і дитячих садах. Наприклад, початкова школа міста Шлоссборн підносить як найпершу мету свого існування відкритість і толерантність, називаючи їх фундаментальними настановами. Кожен має право бути таким, який він є, якщо це не загрожує суспільству. Це може стосуватися і прийняття іншої культури, розуміння її як необхідної частини людської цивілізації, так і індивідуальних особливостей кожної людини (Grundschule Schlossborn, 2022). Також тут можна згадати головну ідею діяльності школи Фрідріх-Ельверс: «Зробити сильним для самостійного життя в школі, на роботі, у вільний час, в сім'ї та суспільстві» (Friedrich-Elvers-Schule, 2019).

Потрібно визнати, що в українських школах, і навіть дитячих садках ще можна почути забагато непотрібних заборон для дітей, правил та вказівок щодо тих чи інших дій. Ці правила не впливають на якість освіти, зате формують схильність до самообмежень без особливої потреби. Ідея виховання самостійного, відповідального та толерантного до інших громадянина повинна бути не тільки записана у документах, але й пронизувати життя колективу школи або дитячого садочка. Отже, першим пунктом, який рекомендуємо взяти на озброєння закладами освіти, є визначення ключової мети, і активне її втілення в усіх формах роботи.

Починається розвиток самостійної й відповідальної особистості з невимушеної атмосфери дитячого садка. У дитячих садках Німеччини, на відміну від українських, відсутня підготовка до школи як отримання теоретичних знань. Більша увага приділяється власне розвитку дитини, зокрема її вміння навчатися самостійно, експериментувати, ставити запитання, і особливо – орієнтуватися в суспільстві.

Враховуючи, що рух є необхідною умовою розвитку не тільки фізичного, але й психічного, дітям забезпечують можливість бігати, стрибати, лазити і в приміщеннях, і на подвір'ї. Саме тому середовище дитсадків і початкових шкіл збагачене спеціальними доріжками, батутами, драбинками, хатинками на підвищенні тощо. Навіть влаштовують стіну для скелелазіння з м'якими матами під нею. Діти не повинні боятися впасти, щоб навчитися підніматися – і в прямому, і в переносному значенні. А в Україні, в одному дитсадку, зрізали найулюбленішу дитячу драбинку-ракету, тому що один хлопчик з неї впав. Усі вихованці були позбавлені можливості лазити, перекидатися через перекладки, підтягуватися або «летіти в космос». Також багато хто згадає, що у школах України традиційно забороняють учням бігати, стрибати, влаштовувати рухливі ігри в приміщеннях, тому що вони не пристосовані для активного руху. В багатьох школах в холодний період року на перервах не випускають учнів початкових класів навіть надвір «з метою безпеки». Деякі вчителі, не встигаючи вкласти в час уроку, затримують учнів на перерві та нехтують фізкультхвилинками; така ситуація трапляється і в старших групах ЗДО: заради заняття скорочується час прогулянки. Отже, другим пунктом визначимо необхідність забезпечення умов для природної дитячої потреби в русі, для чого потрібно: організувати простір (приміщення, територію, обладнання); змінити погляди дорослих на безпечну поведінку дітей, надаючи їм можливість «набити ґулю» заради досвіду. Німці вважають, що якщо увечері після дитсадка дитина чиста і надто тиха, то вона має проблеми, недостатньо рухалася і спілкувалася з однолітками, не займалася улюбленими справами. Дошкільники повинні бути активними, гучними, бруднитися – це свідчить про їхній розвиток.

В дитячих садках Німеччини відсутній жорсткий режим (час прийому їжі, сну, організованих занять). Індивідуалізація розвитку дитини в дитсадку відбувається завдяки вільному вибору діяльності, але вихованець повинен уміти зробити вибір. Для цього в деяких закладах вивішені таблиці з комірками для фотографій, які наліплюються до

таблички з відповідною діяльністю. Так регулюється кількість учасників певної діяльності; також поруч стоять пісочні годинники, які показують дитині, скільки вона може займатися. Це навчає не витратити час даремно, і одразу формуються такі складні для розуміння дитиною часові поняття. Ідея вибору діяльності створює можливості для індивідуалізованого розвитку кожного, відповідно до власних інтересів і здібностей. Якщо порівняти з повністю розпланованим днем в групах українських закладів дошкільної освіти, німецькі дитячі садки сприяють вмінню знаходити заняття для себе, обирати пріоритети, та й просто насолоджуватися дитинством. Однак нерідко діти дошкільного віку не знають, як і що можуть зробити, чи бояться виконати щось неправильно, тому уникають незнайомих ігор чи творчості. Тут організована вихователем спільна діяльність стимулює кожного навчитися новому. Різниця полягає в тому, що українські педагоги часто намагаються оцінювати результати дитячої діяльності з точки зору дорослих, а німецькі дозволяють вихованцям помилятися. Однак є й інший бік: вже багато років результати перевірки успішності учнів початкових шкіл Німеччини показують, що більшість з них не готові до навчання не тільки з точки зору набору конкретних знань, але й самого вміння учитися. Перехід до школи виявляється для дітей складнішим після такого «вільного» дитинства. Вважаємо, що дітям дошкільного і молодшого шкільного віку варто надати можливість вибору улюбленої діяльності, але також включати в таку діяльність елементи навчання – це визначимо третім пунктом.

Територія дитячих садків Німеччини не розділена на групові майданчики. Спільні прогулянки для дітей різного віку виконують важливу роль – навчитися спілкуванню між собою, краще розуміти молодших або старших за себе, поводитися з повагою один до одного. Якщо вихованці гуляють на подвір'ї усі разом, вихователі скликають свої групи дзвінками з різним звуком, що розвиває музичний слух, привчає до організованості без гучних криків на зразок «ану йди сюди!». Однак потрібно пам'ятати, що в групах німецьких дитсадків невелика кількість дітей, тому такі змішані за віком колективи на прогулянці не перевантажують їх психіку, усі знайомі між собою і не заважають один одному. В групах українських ЗДО часто буває близько 30 вихованців, що ускладнює можливість прогулянок на одному майданчику дітей різного віку. Однак у нас також існує немало малокомплектних дитсадків різної форми власності, де разом займаються і граються діти різного віку. У німецьких початкових

школах також учні разом гуляють на перервах, але не тільки. Зокрема, в програмі вже згаданої початкової школи Шлоссборна передбачені спільні уроки для різних класів як однієї паралелі, так і різних років навчання. Можемо зробити висновок, що вільне спілкування дітей з різних груп і класів є бажаним, але якщо для цього створені відповідні умови: достатньо території, не перевантажені групи та й заклад освіти в цілому, увага вихователів або вчителів може бути приділена усім дітям. Цю четверту умову зазначимо з певними обмеженнями.

В. Громовий нагадує правило, визначене М. Монтессорі: «Допоможи мені це зробити самому». Весь сенс самостійної праці дітей полягає в тому, щоб навчити їх плануванню своїх дій, розвинути дрібну моторику, просторове мислення, терпіння виконувати все охайно та завершувати свою роботу. Потрібно визнати, що в Україні «дитячі» виставки і конкурси переважно перетворюються на змагання можливостей батьків, у тому числі фінансових. Дивно, що в сучасних закладах освіти дітей навчають покладатися на батьків у справі, за яку відповідальна сама дитина. В такому випадку важливим є тільки результат – красива саморобка, а не розвиток здібностей та формування характеру дитини. Педагогам варто впливати на розуміння батьками призначення будь-якої творчої діяльності дітей. Тобто, п'ята рекомендація як для вихователів і вчителів, так і батьків: дайте дітям можливість самостійно навчитися працювати й реалізувати свої задуми, це необхідна умова їх розвитку, а результати поступово будуть все кращими.

Розглянуті вище особливості німецького дошкільного виховання можна узагальнити, процитувавши порівняння німецьких і українських дитячих садків, зроблене В. Громовим:

«У них: ми робимо те, що дитина хоче.

У нас: ми кажемо дитині, що вона хоче ...

У них: ми пропонуємо, а дитина обирає те, що їй цікаво

У нас: ми так чи інакше змушуємо дитину робити те, що «треба».

У них: дитина має можливість сама щось робити без будь-якого контролю вихователя.

У нас: гіперопіка з тим, щоб усе було під пильним тотальним контролем.

У них: створюється простір для проб і помилок.

У нас: зарегламентовано все, ми вчимо дитину як робити все «правильно».

У них: є можливість гнучкого самостійного вибору форм активності.

У нас: усе заповнено організованими дорослими формами активності, режимом дня тощо. Бо ми, дорослі, знаємо краще за дитину, що їй потрібно.

У них: дітям можуть запропонувати щось, заздалегідь пояснивши навіть це, чим це цікаво тощо.

У нас: будемо робити, бо «треба» (записано у плані, від нас вимагають...).

У них: просто чіпляють на інформаційному стенді інформацію про те, хто відвідує їхній навчальний заклад.

У нас: готують «хліб-сіль» та шоу для гостей.

У них: ніхто не змушує дітей їсти те, що вони не хочуть їсти.

У нас: якщо дитина щось не з'їла, сприймається батьками як ледь не трагедія, починається пошук винних (погано готують тощо)» (Громовий, 2018).

Можливості для самостійного навчання присутні в німецьких дитячих садах та початкових школах скрізь: цифри на сходах, візуалізація суспільних цінностей, дерева для лазіння і домашні тварини на території, будівельні матеріали у вільному доступі.

В усіх школах, і навіть дитсадках ознайомлюють дітей з найбільш актуальною проблемою сучасності – наслідками взаємодії людства з природою та руйнуванням біосфери. Це відбувається повсякдень, коли дітей привчають виключати електроприлади або перекривати воду, пропонують кільком сім'ям разом їхати на одному автомобілі до школи, або добиратися на велосипеді. За кожен такий вчинок учень отримує наклейку і може стати «енергетичним поліцейським» вдома, нагадуючи членам родини про важливість економії природних ресурсів.

Виховання екологічної свідомості здійснюється постійно в дитячих садах і школах і повсякдень, і в різних проєктах. Ці заклади освіти обов'язково залучають батьків до екскурсій на природу не тільки з точки зору безпеки, але й для спілкування, розкриття «секретів», які зустрінуться на шляху, разом.

У Німеччині також існують спеціальні центри екологічної освіти, які пропонують розроблені цікаві заняття для дітей різного віку, від трирічних до старшокласників. Крефельдський екологічний центр проводить протягом року заняття більш ніж на 35 тем, використовуючи територію заповідника як полігон для досліджень. Вчителі та батьки

можуть за бажанням записати дітей на уроки та розваги, більшість з яких безкоштовна. Вже з дошкільного віку учасникам програм демонструють гостроту проблеми впливу людства на природу, як, наприклад, браконьєрство, знищення місць проживання дрібних тварин, засмічення пластиком, енергетична криза тощо (Krefelder Umweltzentrum, 2022). Важливо, що діти самі долучаються до пошуку рішень, і глибше розуміють важливість збереження біосфери. Отже, шоста рекомендація стосується екологізації всього життя дітей у закладі освіти та вдома, і це важливо робити не у формі настанов або разових акцій, а повсякденними справами та цікавими дослідями, які покажуть вихованцям шлях до здорового життя на здоровій планеті.

Взаємодію учнів німецьких шкіл з громадськістю також забезпечують батьки, які активно допомагають вчителям в організації і проведенні екскурсій, проєктів для розвитку дітей, розваг на усіх святах, кіноднів. В початковій школі міста Бьоннінгштедт відмічають, що батьківські вечори дуже популярні й цікаві для відвідувачів. Учні засвоюють активну позицію в житті своєї громади, навчаються спілкуватися й співпрацювати з дорослими. Також у цій школі проводять так звану «соціальну годину». Цей захід відбувається раз на тиждень в рамках релігійного навчання. В цей час проводять ігри для розвитку соціальних навичок, такі як «добрий вчинок», «теплий душ» або «таємний друг», або заспокійливі вправи та уявні подорожі.

Дуже багато уваги приділяється навчанню дітей передбачати і розв'язувати міжособистісні конфлікти. Проєкт «Фаустлос», впроваджений у ряді шкіл (наприклад, у містах Бьоннінгштедт, Шлоссборн) пропонує таку можливість. Слід привчати дітей до ознак виникнення конфліктів та способів їх вирішення. Крім того, учням дають можливість навчитися у класній раді обговорювати суперечки в класі, а потім, в більш старшому віці вирішувати їх самостійно. На уроках фізкультури, окрім загального навчання чесній поведінці, проводиться гурток «Боротьба та бійка». Його мета полягає в тому, щоб дати можливість учням навчитися чесній фізичній взаємодії один з одним, відповідно до їхнього віку.

Класні поїздки та екскурсії також сприяють соціальній взаємодії в класах. Цікавим є те, що регулярно проводяться загальні зустрічі учнів з учителями або обмін між представниками класу та дирекцією школи, що також привчає дітей формулювати питання до

керівництва, активно брати участь у житті школи й класу, відповідально ставитися до своїх рішень.

Завданням концепції профілактики є врахування різних етапів розвитку дітей і розробка системи, в якій діти, незважаючи на свої індивідуальні особливості, можуть відчувати себе прийнятими та певним чином у безпеці. Подібні завдання можемо також бачити в програмі Фрідріх-Ельверс-Шуле: дати дітям та молоді можливість взяти на себе відповідальність за своє життя в школі, на роботі, у вільний час, в родині та суспільстві. Так що сьомим пунктом наших рекомендацій можемо назвати активне включення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку у взаємодію з людьми різного віку, спільне обговорення своїх проблем і навчання вирішувати конфлікти, без яких життя не обходиться.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Українська дошкільна і початкова освіта, орієнтуючись на європейський досвід, може перейняти багато ідей німецьких закладів освіти. Однак потрібно уважно аналізувати і «приміряти» до своїх особливостей усі форми освітньої роботи, співпраці з батьківським колективом, громадськими організаціями, створення елементів середовища.

В першу чергу, освіта покликана навчити дитину співіснувати в гармонії з природою, суспільством, поваги до інших культур та толерантності до інших людей, і не боятися брати на себе відповідальність. Це можливо за умови надання свободи вибору діяльності, вільного часу для самоорганізації, можливостей робити помилки і вчитися їх виправляти, навчання вирішувати конфлікти, а не ховатися від них.

Не тільки керівникам шкіл і ЗДО, але й батькам потрібно відкласти правило «шоу для відвідувачів» і «правильність» в організації перебування там дітей. В дошкільних закладах особливо важливо надавати вихованцям більше свободи займатися тим, що їх цікавить, щоб розвивати індивідуальні здібності й інтереси. Однак вважаємо, що українська система дошкільної освіти також може дати європейським країнам рекомендації з навчання дітей, підготовки їх до шкільного життя.

В українських закладах освіти варто давати можливість вихованцям і учням більше рухатися таким чином, як їм хочеться. Для цього потрібно забезпечити достатньо простору і створити середовище, що стимулюватиме бажання стрибати, лазити, кидати м'ячі та гратися разом в рухливі ігри. Отже, багато уваги варто

приділити саме розвивальному простору, який включає приміщення і територію закладу, і предметному середовищу, наповненому як звичними предметами, так і сучасними матеріалами та технікою.

Як впливає з результатів нашого дослідження, початкові школи Німеччини активно співпрацюють з релігійними, громадськими організаціями та батьками в процесі формування в учнів соціальної компетентності. Українським закладам освіти варто звернути увагу на різноманітні форми ознайомлення дітей з довкіллям, не зупиняючись тільки на формі уроків та спеціальних занять.

Стаття не вичерпує можливості подальшого дослідження. Навпаки, вивчення досвіду європейських країн в освіті повинно охоплювати все більше аспектів, поглиблюватися і розширюватися. Також педагогам України потрібно ділитися своїм багаторічним досвідом зі світом.

ЛІТЕРАТУРА

- Василюк, А., Пахоцінський, Р., Яковець, Н. (2002). *Сучасні освітні системи*. Ніжин : Редакційно-видавничий відділ НДПУ. (Vasyliuk, A., Pachotsinskiy, R., Yakovets, N. (2002). *Modern educational systems*. Nizhyn : Editorial and publishing department of NSPU). http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/62/part_1/28.pdf
- Гаврило, О. І., Гаврило, Л. М. (2014). Підготовка вчителя початкової школи в Німеччині. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*, 9 (43), 133-140. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. (Havrylo, O. I., Havrylo, L. M. (2014). Primary school teacher training in Germany. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 9 (43), 133-140. Sumy : Publishing house of A. S. Makarenko SSPU).
- Гончарук, М. (2018). Сучасні тенденції початкової школи Німеччини та їх вплив на освітні реформи в Україні. Режим доступу: <https://nus.org.ua/view/suchasni-tendentsiyi-pochatkovoyi-shkoly-nimechchyny-ta-yih-vplyv-na-osvitni-reformy-v-ukrayini/>. (Honcharuk, M. Modern trends of primary school in Germany and their impact on educational reforms in Ukraine. Retrieved from: <https://nus.org.ua/view/suchasni-tendentsiyi-pochatkovoyi-shkoly-nimechchyny-ta-yih-vplyv-na-osvitni-reformy-v-ukrayini/>
- Громовий, В. (2018). Родзинки німецьких дитсадочків та початкових шкіл. Режим доступу: <http://education-ua.org/ru/articles/1255-rodzinki-nimetskikh-ditsadochkiv-ta-pochatkovikh-shkil> . (Hromoviy, V. Highlights of German kindergartens and primary schools. Published 07.10.2018. Retrieved from: <http://education-ua.org/ru/articles/1255-rodzinki-nimetskikh-ditsadochkiv-ta-pochatkovikh-shkil> .
- Ломакович, В. Я. (2010). Методичні моделі екологічної освіти учнів Німеччини в закладах освіти середнього ступеня навчання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка*, 1, 188-194. (Lomakovich, V. Ya. (2010). Methodical models of environmental education of German students in secondary education institutions. *Proceedings of V. Hnatiuk Ternopil national pedagogical university. Pedagogy series*, 1, 188-194).

- Рокіцька, Н. (2018). Становлення і розвиток системи професійної педагогічної освіти в Німеччині в загальноєвропейському контексті. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка*, 1, 118-127. (Rokitska, N. (2018). Formation and development of the system of professional pedagogical education in Germany in the pan-European context. *Proceedings of V. Hnatiuk Ternopil national pedagogical university. Pedagogy series*, 1, 118-127).
- Ромашенко, В. Є. (2019). Організація освітнього середовища початкової школи: зарубіжний досвід. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 62, Т. 1, 128-132. (Romashenko, V. Ye. (2019). Organization of the educational environment of primary school: foreign experience. *Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 62, Vol. 1, 128-132).
- Цибулько, Л. Г., Пилипенко, Г. С., Стародубцева, Д. І. (2020). Особливості системи початкової освіти в Німеччині. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Педагогічні науки*, 2 (333), Ч.1, 206-215. (Tsybulko, L. G., Pylypenko, G. S., Starodubtseva, D. I. (2020). Features of the primary education system in Germany. *Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk national university. Pedagogy sciences series*, 2, (333), Part 1, 206-215).
- Friedrich-Elvers-Schule. Schulprogramm (2019). Режим доступу: <https://friedrich-elvers-schule.lernnetz.de/Schulprogramm/default.html> (Friedrich-Elvers-Schule. School program. Retrieved from: <https://friedrich-elvers-schule.lernnetz.de/Schulprogramm/default.html>).
10. Grundschule Bönningstedt. Pädagogische Zielsetzung. (2022). Режим доступу: <https://www.gs-boeningstedt.de/seite/561002/unsere-schule.html> (Elementary School Bionningstedt. Pedagogical goals. Retrieved from: <https://www.gs-boeningstedt.de/seite/561002/unsere-schule.html>).
- Grundschule Schlossborn. Leitziele. (2020). Режим доступу: <https://www.grundschule-schlossborn.de/unsere-schule/leitziele/> (Elementary School Shlossborn. Pedagogical goals. Retrieved from: <https://www.grundschule-schlossborn.de/unsere-schule/leitziele/>).
- Krefelder Umweltzentrum. Schulprogramme. (2022). Режим доступу: <https://www.umweltzentrum-krefeld.de/schulprogramme/> (Krefeld ecological center. School programs. Retrieved from: <https://www.umweltzentrum-krefeld.de/schulprogramme/>).

SUMMARY

Havrylo Olena. Experience of the formation of social values in children of preschool and younger school age in German education institutions.

The article is devoted to the selection of recommendations for the effective involvement of preschool and primary school-aged children in society, forming in them the values of a modern European, on the experience of the work of educational institutions in Germany. The purpose of the article is to find content, interesting forms and methods to their application in Ukrainian preschool and primary education. In recent years, there has been considerable interest in Ukraine in the German educational system. We can mention such researchers as A. Vasylyuk, R. Pakhotsynskiy, N. Yakovets, L. Tsybulko, V. Lomakovich, N. Rokytka, V. Romashenko, V. Gromoviy.

Thanks to the analysis of the programs of German schools and kindergartens, the feedback of Ukrainian teachers, seven conditions for the formation of social values

in children have been identified. Among the recommendations highlighted by the author are the following:

- determination of the key goal, and its active implementation in all forms of work and communication;*
- the importance to provide conditions for children's natural need for movement; for this it is necessary to: organize space (premises, territory, equipment), change the views of adults on the safe behavior of children;*
- it is worth giving the opportunity to choose a favorite activity, but also include elements of learning in this activity;*
- communication of children from different groups and classes is desirable, but if the appropriate conditions are created for this: a sufficient territory, groups and the educational institution as a whole are not overloaded, the attention of educators or teachers can be given to all children;*
- allow children to learn to work and implement their ideas independently;*
- environmentalization of the whole life of children in the educational institution and at home;*
- active inclusion of children of preschool and primary school age in interaction with people of different ages, joint discussion of their problems and learning to resolve conflicts.*

The article does not pretend to be a complete study. Its results can be supplemented and deepened.

Key words: *the education system of Germany, children of preschool age, children of primary school age, social values.*

UDC 378.018.591-043.86(100)

Olena Sydorenko

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

ORCID 0000-0002-6494-0451

DOI 10.24139/2312-5993/2023.01/186-195

THE DEVELOPMENT OF NON-STATE HIGHER EDUCATION IN THE GLOBAL DIMENSION

The research is devoted to the disclosure of trends and features of the development of non-state higher education in the global dimension. Based on the historiographical analysis, the degree of development of the chosen problem was clarified and it was confirmed that the development of the non-state sector of higher education belongs to the modern trends of the global market of educational services. With the use of terminological analysis, the key concepts of the study were clarified.

The dominance of the non-state sector of higher education in terms of quantitative characteristics and quality of educational services is shown. The types of higher education institutions of the non-state sector distributed in different countries of the world are characterized. Features of elite private universities and higher schools aimed at mass education are outlined. The significance of the positive experience of highly developed countries in the development of educational models in different countries of the world is revealed.

The strengthening of such trends in the development of non-state higher education at the beginning of the 21st century is revealed, such as: liberalization,